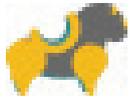

2021

11 DECEMBER

№4

ARCHEOLOGIA

ARCHEOLOGIA
არქეოლოგია

Scientific Research Journal of the A. Apakidze Institute
of Archaeology of the European University

GOLD INGOTS AS A COLCHIAN PRE-MONETARY FORM

Gocha Geradze,

Culturologist; Expert at the Levan Samkharauli
National Forensics Bureau

ABSTRACT

The article addresses the study of gold ingots dating to the 5th-3rd centuries BC, representing a pre-monetary form of Colchian currency. Archaeological excavations in rich burials of Vani (ancient Suri-Suriumi) and Sairkhe (ancient Sareke) have yielded gold ingots of various volumes, sizes, and weights, which have attracted considerable scholarly interest and accordingly, require specialized study.

The research indicates that in Colchis, at a certain stage in the development of trade and economic processes, an archaic form of "ingot circulation" emerged. This hypothesis is supported both by the stamped gold and silver ingots of the Late Bronze-Early Iron Age discovered in Chuburkhindji in 1890 and by comparable materials found in Inner Kartli and Svaneti.

Metrological analysis has shown that Colchian ingots are connected with weight systems widespread in the ancient world - Lydian, Persian, and Attic. The weights of the ingots discovered in the burials of Vani and Sairkhe (4.6 g, 5 g, 5.5 g, 8.1 g, 21.46 g, 24.7 g) correspond to various stater denominations. Lead weights uncovered at the Vani settlement are associated with the Attic weight system, which in turn indicates the use of international standards.

Due to their advantages, gold ingots initially became a universal equivalent of value; later, they acquired the function of world money and became a marker of absolute wealth. The study once again confirms that in the 5th-3rd centuries BC, Colchis was characterized by a developed economy and early integration into global trade.

Keywords: Metrology, Colchis, Gold ingots, Vani, Sairkhe.

As a result of archaeological excavations in Vani (ancient Suri-Surium) and Saikhe (ancient Sarek), several cases of the discovery of small gold ingots have been recorded in rich burials dating back to the 5th-3rd centuries BC (Table I). These ingots, which vary in volume, size, shape and weight, require special study. Based on the general theory of the origin and development of money¹, they should be considered as the predecessors of coinage, as an archaic, pre-monetary form of money. Analogies to them are found in the Mediterranean countries, in Mycenae in the XV-XIII centuries BC, in Cyprus in the XIII century BC². Their metrological system is known: they correspond to 1.5 units of the so-called small golden talent³. It is necessary to accurately determine the weight system of the ingots discovered in the Colchian burials, which is associated with many difficulties. It is possible that some of our ingots have an independent value and generally do not fit into the monetary weight and metrological system of a particular country (Lydia, Miletus, Persia, Attica). The specific weight and sample of the ingot should be crucial here. The main thing for us is that at a certain stage of the development of trade and economic processes in Colchis, there was also a “ingot circulation”, the “ingot phase of monetary circulation”, which in itself, everywhere, covered a long historical period⁴. This is confirmed by the discovery in Chuburkhinji back in 1890 of gold and silver ingots of the Late Bronze and Early Iron Age (1.25 cm thick and 6.5 cm long) with incisions (signs of multiplicity?! G.L., G.G.)⁵. In addition, gold ingot weighing up to five grams were recorded in Shida (Inner) Kartli in the area of circulation zone of the Colchian “tetri”, as well as in a rich pit burial dating back to the IV-III centuries BC⁶. There is information about their discovery in Svaneti along with staters of Alexander the Great.

Thus, during 5th-3rd centuries BC in the historical territory of Colchis, society reached such a level of development that barter and primitive exchange were no longer employed in regular foreign trade relations. Instead, ingots of precious metals were used – the so-called “crystal of money”, an equivalent form of commodity. In terms of Commercial production, gold, due to its natural advantages, was separated from the general mass of commodities as trade developed and became a universal equivalent of value. It already combines and concentrates the values of various goods. Gold is contrasted with other commodities as the original, pre-monetary form of money. Previously, it was itself a commodity, but later it becomes a universal “absolute commodity” of value. It has gained a monopoly position among the world’s goods. Accordingly, gold acquired the function of world money and became an indicator of absolute wealth. The owner of gold is potentially the owner of all goods and, moreover, his power extends to the producers themselves. Gold was mainly used to purchase particularly valuable luxury items⁷. That’s why economists call gold “commodity money” the “language of the market”⁸. Due to its relatively stable value, gold always and everywhere has the same value in a market economy. Its price increases in proportion to its weight and volume, which corresponds to its market value. Colchian gold ingots, accordingly, appear to us as the equivalent of a market, commercial commodity and as a means of accumulating wealth. In conditions of such “ingot circulation”, it is necessary to have developed weighing systems, since in addition to mandatory verification of the gold sample, its volume and weight were determined for all specific trade transactions. This situation is also confirmed by biblical sources. In Palestine, the basic unit of weight was equal to 11.4 g shekel⁹.

¹ Einzig P. Primitive money in its ethnological and economic aspects. Oxford 1966, p.5; Kazamanova A.N. Introduction to ancient numismatics. Moscow 1969, pp. 30, 31.

² Zograph A.N. Ancient coinage. Moscow 1951, p. 23; Maksimov M.N. An essay on gold. Moscow 1988, pp.18-19; Kazamanova A.N. Introduction to ancient numismatics. Moscow 1969, p. 30; Richter G. Greek Art. London 1960, p. 243.

³ Maksimov M.N. An essay on gold. Moscow 1988, p. 19, fig. 3.

⁴ Jozsef R. History of Money. Budapest 1968, p. 30.

⁵ Iessen A.A., Passek T.S. Gold of the Caucasus. Moscow 1935, pp. 173, 174; Inadze M. A contribution to the history of trade in ancient Colchis, Caucasian-Middle Eastern Collection, II. Tbilisi 1962, p. 87.

⁶ Gagoshidze Iu. Oral information for which we express our gratitude (2006).

⁷ Lips Iu. The Origin of Objects. Smolensk 2003, p. 266.

⁸ Dolan E., Campbell K., Campbell R. Money, banking and monetary policy. Moscow, St. Petersburg 1993, p. 12.

⁹ Mazar A. Archaeology of the Land of the Bible. Jerusalem 1996, p.198.

Several lead weights, scales were discovered at the site of the ancient city of Vani and are associated with the late Attic so-called heavy weight system¹⁰, which indicates their widespread use in everyday practice. The weight are as follows: 1) 782; 2) 403; 3) 48; 4) 41; 5) 31.3 In the Hellenistic period, Sinope and Bosphorus switched to this system. Thus, international, in particular, Attic weight standards were not unfamiliar to the Western Georgia of the antiquity, which is confirmed by new materials¹¹. All those burials where small gold ingots were found, not to mention the treasure from Chuburkhindzhi, clearly indicate the scale of accumulation of material assets, wealth, including gold, in the hands of the ruling stratum of Colchis. The Kingdom of Colchis in the 5th-2th centuries BC is characterized by a complex class structure, a high degree of social stratification, a developed economy and monetary circulation¹². Along with archaic monetary forms represented by small gold ingots, progressive forms of money such as gold, electrum and silver coins have been circulating in Colchis since at least the 6th century BC, and possibly earlier, from the 8th-7th centuries BC, which indicates early integration into world trade¹³. The myth of “land rich with gold¹⁴” Colchis thus had a real foundation. The analysis of the burial complexes shows Colchis of that era as a country with a free, open economic system, connected to the world market through serious financial import-export operations, large-scale trade transactions carried out by local and foreign merchants. By the 6th century BC, monetary and trade relations in Colchis had reached such a scale that they even influenced the conservative sphere of ideology, such as funeral rites. Since then, in Colchian burials, as a rule, a coin is placed on the deceased, which is placed either in the mouth or at the head¹⁵. According to Greek customs, which had already spread to many countries by the Hellenistic period¹⁶, mourners had to pay Charon, the old ferryman of souls to the afterlife, and Hermes. The Greek satirist of the second century AD, Lucian of Samosata, has preserved remarkable information about this in his work “Dialogues of the Dead”. When paying for the transportation of souls, a dispute arises between Charon and Hermes. Charon estimates the cost of a boat anchor at 5 drachmas, a leather strap for attaching oars costs him two obols, a needle for repairing sails costs 5 obols, and two drachmas are required for repairing a boat. He has no funds, because there are few clients because of the world, and mourners rarely visit him, so he is forced to strictly demand “coveted money” from everyone. “You have to pay the obol, otherwise [burial] is impossible” – this is how he addresses people¹⁷.

Gold bars found in the graves of the Colchian nobility were also found at the head of the deceased, which once again confirms their purpose and function. To illustrate this statement, in particular, to demonstrate the wealth, economic status and affluence of the ruling stratum, it is appropriate to recall once again all the Colchian rich burial complexes in which small gold bars were found.

In archaeological practice, the first discovery of a small gold ingot occurred in 1961 an Vani (Suri), in the so-called burial N6 of a noble Colchian woman, placed at the head of the deceased¹⁸. According to preliminary data published by N. Khoshtaria, the burial complex containing more than a thousand gold objects alone (diadem, golden bowl, necklace, bracelets, necklaces, pendants, earrings, rings and much more, the total weight of which reached 2 kg) was dated 5th century BC. She emphasized that the ingot found in the burial once again confirmed the local origin of the objects discovered there¹⁹. Subsequently, this burial complex N6, in which a

¹⁰ Lortkipanidze G. On the pre-monetic form of monetary circulation in Colchis. Tbilisi 1977, pp. 131-134.

¹¹ Dundua T. The attic half mine from Dioscuria – The Pontic Thalassocracy of Athens. Tbilisi 2000, p. 3.

¹² Inadze M. Old Kolkheti Society. Tbilisi 1994, pp. 71, 104.

¹³ Dundua G., Lortkipanidze G., Monetary circulation of central Colchis. Tbilisi 1981, pp. 4, 7, 8.

¹⁴ Lordkipanidze D. Golden Fleece-Rich Colchis. Tbilisi 2006, pp. 13-32.

¹⁵ Lortkipanidze G., Geradze G. The Colchian Tetri. Tbilisi 2005, p. 13.

¹⁶ Saridiani V.I. Afghanistan: Treasures of the Nameless Kings. Moscow 1983, p. 129.

¹⁷ Lucian of Samosata, Selected Works. Moscow 1962, p. 149.

¹⁸ Vani I, Archaeological excavations 1947-1960. Khoshtaria N., Puturidze R., Chkonia A. Results of archaeological excavations conducted in the northern part of the ancient city of Vani in 1961-1963. Tbilisi 1972, p. 116, fig. 54.

¹⁹ Khoshtaria N.V. Archaeological excavations in Vani (Preliminary report) Caucasian-Middle Eastern studies, II. Tbilisi 1962, p. 69-20.

gold ingot weighing 21.46 grams was found, was dated to the second half of the IV century BC²⁰. The ingot has the shape of a large bean, oval in cross-section, with rounded ends, and a treated surface, although there are natural depressions, which should indicate its native origin. The ingot is dark yellow in color, typical of high-grade pure gold. According to the latest micro-radiographic studies, the chemical composition of samples of ancient gold mining is similar to native gold from Georgia²¹.

At present, it is not possible to determine whether these small gold ingots were produced through private initiative or by a state institution. We only know that they had an economic function as a progressive means of monetary circulation and accumulation of wealth for that time.

The second gold ingot weighing 5 grams (Table I) was discovered in 1969 among the burial inventory of the rich burial N11 at Vani, likewise placed near the head of the deceased. The jewelry of this noble Colchian woman is also completely made of gold and silver. She wore golden diadem, and numerous items were deposited with her: earrings and temple rings, five types of necklaces, including delicate golden turtles, pendants with golden birds, gold beads, gold bracelets, gold rings, and more. The deceased was covered with a shroud adorned with gold foil and gold ornamented plaques. Among them are thin buckles with the image of a golden eagle, which have a heraldic function²². The luxury silver tableware of Greek and Attic production, a highly artistic bronze patera, an oinochoe, silver kylikes, a silver ariballos and a strainer, a wide-necked silver cup, a silver spoon, an Attic black-glazed kylix and many other items. The burial dates back to the middle of the 5th century BC. A small gold ingot weighing 5 grams was found in this burial. The thick gold rod is slightly curved, with two ribs on each side, possibly an indicator of units of denomination. It is oval in cross-section, 1.55 cm long and 0.6 cm in diameter. Along with the noble Colchian woman, a horse and three female attendants were also buried.

The third ingot was discovered in 1980 in burial N16 at Vani, a warrior's grave that was relatively less rich but contained weapons. Here too, a considerable quantity of gold and silver jewelry was present: earrings, pendants, bracelets, rings, buckles, beads, plaques, and others²³. The burial dates back to the 4th-3rd centuries BC. In addition to the gold ingot weighing 5 g, 80 ordinary Colchian triobols (tetri) were found in the grave, placed in a bag. Its average weight is about 160 grams, which is equal to 40 drachmas according to the Attic silver monetary system. The ratio of gold to silver at that time was 10:1. Therefore, our five-gram ingot was equivalent in value to 160 g of silver²⁴. The weight system on which the gold ingot from burial N11 at Vani was based remains unknown and requires further correlation, which will be discussed below. The ingot has a pyramidal shape and an uneven surface²⁵.

The fourth ingot was also found at the site of the ancient city of Vani. It was discovered in 2004 in burial N24. Its weight is 5.5 grams, which according to the Persian gold weight system, should correspond to half a stater. It is a cast ingot of the highest fineness, measuring 2.5 cm in length and 1.4 cm in diameter. The rich burial complex belonged to a high-ranking Colchian noble, a spear-bearer. It dates back to the third quarter of the 4th century BC. This dating is supported by a silver coin – obol, minted in Pantikapaum (modern Kerch), the capital of the Bosporean Kingdom, in the Northern Black Sea region, found near the head of the main burial. According to the definition of Kacharava and Kvirkvelia, which we share, it is a type of coin minted in 340-330 BC (obverse: head of satyr, reverse: lion protome) and must have reached Colchis soon after through trade transactions. The discovery of gold staters from the second half of the 4th century BC in Svaneti also indicates

²⁰ Chkonia A. Gold jewelry from Vani, Vani VI. Tbilisi 1981.

²¹ Popradze N.G., Gachechiladze Kh.Sh. Features of the composition of native gold and articles made from it found during archaeological excavations, Proceedings of the Georgian Institute of the Academy of Sciences, Nov. ser. Issue 119. Tbilisi 2004, pp. 566, 568.

²² Vani I. pp. 113-239.

²³ Kacharava D., Mzhavanadze Z. Report on the work carried out on the upper terrace of the settlement in 1980. Vani VIII. Tbilisi 1986, pp. 15-25.

²⁴ Gramm M., The History of civilization reflected in measures, units and money, Chelyabinsk 2004, p. 43.

²⁵ Vani VIII, Archaeological excavations, 1986, p. 27, fig. 11, 2

close economic ties with the Bosporan Kingdom²⁶. Both the ingot and the silver coin of Pantikapei had a ritual, ceremonial purpose of “Charon’s obol”. This demonstrates that monetary relations and coin circulation were quite developed in Colchis during the Classical period. At the same time, among the ruling elite, products made of precious metals, gold and silver, were an accepted means of accumulating wealth. This is clearly seen in the example of the mentioned burial.

The social rank and significant status of the individual buried in burial N24 at Vani are evidenced not only by the four servants who were deliberately killed and buried with him, but also by two gold, five silver and one iron signet rings. They certify that the owner had the right to officially confirm his will through these seals, to put an imprint on legal documents, to seal treasuries or other forms property. They served as a symbol of power, as did the Assyrian-neo-Babylonian cylindrical seal ring from Chalcedony with the image of a crescent moon and a long-stemmed poppy. As established by D. Kacharava and G. Kvirkvelia (edicts of Soch., pp. 294, 295, fig. 49ab), this seal dates to the Late Achaemenid period.

It cannot be excluded that this highly honoured individual also fulfilled, to some extent, priestly functions. Among her precious jewelry is a crescent-shaped pendant with an openwork buckle decorated with images of lions and deer. The images on the bezel rings found in the area of the right hand: bull’s head, birds, lions – should be symbols of the Great Mother of the Gods, the fertility goddess. As noted by the English researcher Michael Vickers, the image of a bull’s head in a circle on a silver ring from burial N24 in the city of Vani repeats the reverse of the Colchian tetri, and the “long-legged bird” is also similar to the bird engraved on the smallest Colchian coin (hemitetartemorion) found in Pichvnari. A similar bird is depicted on small silver nominalis minted of Miletus in 420-390 BC, weighing between 0.17 g and 0.30 g. There are trigemitamorions weighing 0.13 g and with a diameter of 5 mm. On Milesian coins, the species of this bird is identified as the bustard – *otis tarda*, Russin – *drofa*. In ornithological reference works it is characterized as a “long-legged bird”, larger than a goose. The “long-legged bird”, as well as images of lions, bulls’ heads, and birds engraved on rings, which are also found on Colchian coins, are associated with the cult of the supreme fertility deity of Colchis, the Great Mother of the Gods. This is indicated by the finely crafted buckle from burial N24, decorated with pomegranates, with images of lions, birds, and deer. In rich Colchian burials, along with coins, there are often images of birds, including ducks, made of gold plaques. Apparently, in Colchian mythology and beliefs, they had a certain sacred meaning, like the images of deities on Colchian coins and seals. Being attributes of fertility gods and chthonic deities, a symbol of the underworld, they were attached to the funeral shroud. According to mythology, the duck is considered a bird connecting sleep and death, heaven and earth, and its blood was used in witchcraft and for making medicines.

The fifth ingot was found in 1986 near Sachkhere, in the village of Sairkhe (Ptolemy’s Sareke), in the rich burial N10 of a noble Colchian lady discovered on Sabaduri hill. Along with numerous fine gold and silver objects, the Colchian triobols were also found²⁷.

The sixth ingot, weighing 8.1 grams, was found in the rich burial N13 in Sairkhe in 1988²⁸. It is noteworthy that in the 5th-4th centuries BC, small-sized Sairkhe gold ingots fit relatively well into the multiplicity of the gold-based monetary system common in the ancient world at that time. The basis was the so-called Lydian Croeseid stater. The weight of the antique stater itself varied depending on time and place, as did the ratio. Usually, one gold stater was equal to 20 drachmas²⁹. By this time, throughout Asia Minor, including the Ionian coast of the Mediterranean Sea, gold croeseid staters weighing 8.1 g were in large quantities. There were also gold half-staters weighing 5.4 g. It can be compared with the gold ingot from the burial of Vani N24 weighing 5.46 g! The gold so-called “dariks” weighed 8.4 g and represented 1/16 of the Persian weight measure – 504 g. It corresponded to 20 silver shekels. One seckel weighed 5.6 g. They formed the basis of the Persian monetary

²⁶ Lortkipanidze G., Kvitsiani Z., Geradze G. The mint of Georgia in the classical period. Tbilisi 2008, p. 55, fig. 5-6.

²⁷ Nadiradze J. Sairkhe – the ancient city of Georgia. Tbilisi 1990, pp. 22-97.

²⁸ Makharadze G., Tsereteli M. Necropolis of “Sairkhe-Sabaduris’ Gora”, Catalog. Tbilisi 2006.

²⁹ Zvarich V.V. Dictionary of Numismatics. Leningrad 1975, s. v. stater.

circulation, the sphere of economic influence of which, apparently, included Colchis. From the time of Alexander the Great (336-323), the dominant position has been occupied by the Attic-Euboean monetary system, which completely replaced the Persian one. The ratio was 10:1, a gold 1 stater weighing 8.5 corresponded to 20 silver drachmas or five tetradrachms. The Persian stater, the so-called “darik”, weighed 10.4 g. It has been suggested that if earlier in Western Georgia money was minted in accordance with the Milesian, Aegean and Persian systems of weights, then “the Attic standard prevailed here³⁰”. The weight of the ingot from the burial of Vani N16 – 24.07 g – corresponds more to the Lydian system of weights than to the Persian and Attic, and was equal to three staters. It is more difficult to determine the unit of weight of the ingot from the burial of Vani N6, which does not fit into the attic standards. In our opinion, it leans more towards the Persian coin system and is equal to 2.5 staters. As noted, in each specific case the gold ingots were weighed and their value determined according to market conditions. Obviously, a 5.5 g ingot – that is, a half stater – would have been more valuable than ingots weighing 5 g or 4.6 g, with a corresponding ratio to silver and silver drachmas.

Of course, we do not claim to definitively establish a system for weighing Colchian gold ingots, which will become possible in scientific circulation only after the introduction of new materials. What may be considered firmly established is the fact of “ingot circulation” in Colchis. In the 5th-3rd centuries BC, gold ingots in Colchis were mainly used in foreign trade, for large-scale commercial transactions. At the same time, within the Colchian ruling stratum, gold ingots functioned as a universal monetary commodity rather than merely as a means of hoarding wealth.

The tradition of minting gold ingots also existed at the royal court of the Kartl-Kakheti kingdom in the 18th century. Teimuraz Bagrationi, in a letter dated 1840, gives such an interesting note: “The gold that came from the Georgian mines was not minted by our Kings” (i.e., coins – author’s note). According to him, “most of the gold ore was sold”, since these ingots were distinguished by their high quality³¹.

The deposition of natural gold castings or ingots of standard function in graves does not necessarily coincide with the time of their manufacture. Trade transactions of the 5th-3rd centuries BC were mainly carried out through a developed form of money – coinage, the weight, sample and value of which were guaranteed by the issuing state. Accordingly, they were accepted not by volume, but by account. This facilitated the exchange process and the activities of merchants. The high development of monetary circulation is evidenced by numerous silver coins found on the territory of historical Georgia and minted here, the so-called “Colchian tetri” or “Colchids”.

TABLE I
Colchian gold ingots
(V-III centuries BC)

№	Field and inventory number	Place and time of discovery	Metrological data	Dating*	Weight System	Note
1	F - 86/458	Sairkhe (Sareke) Burial N10, 1986 y.	4,6 g., 1,3 cm X 0,6 cm	IV century BC.	Half a stater of the Attic weight system (drachma)	It is kept in the Shalva Amiranashvili Museum of Fine Arts of Georgia

³⁰ Dundua T. 2000, p. 6.

³¹ Kakabadze S. A letter by Teimuraz Batonishvili on Georgian coinage. Historical Bulletin, volume 3. Tbilisi 1925, pp. 31-35.

2	F - 86/458	Sairkhe (Sareke) Burial N13, 1988 y.	8,1 g., length 1,7 cm	IV century BC.	The Lydian croeseid (didrachma) was exchanged for 20 drachmas in silver	–
3	3-69/408 10-975:70	Vani (Suri-Suriumi) 1969y. Burial N11.	5 g., length 1,55 cm., width 0,6 cm.	V century BC.	Persian so-called darik = ½ stater (shekel?)	It is kept in the S. Janashia State Museum of Georgia
4	07:1-04 1405	Vani, Burial N24, 2002y.	5,463 g., that is 5,5; length 2,5 cm., d. 1,4 cm.	IV century BC.	Half stater of croeseid ½	–
5	3-61/662 11-974; 38	Vani, Burial N6, 1961y.	21,46 g.	The second half of IV century BC.	Persian 2,5 darik, 2,5 stater	–
6	49-981:25 07:1/954	Vani, Burial N16.	24,7 g.	IV-III centuries BC.	Three Lydian (croeseid) staters	–

BIBLIOGRAPHY:

1. Dundua T. The Attic Half Mine from Dioscuria – The Pontic Thalassocracy of Athens. Tbilisi 2000. (Geo.)
2. Inadze M. A contribution to the history of trade in ancient Colchis. Caucasian-Middle Eastern Studies, II. Tbilisi 1962. (Geo.)
3. Inadze M. Old Kolkheti Society. Tbilisi 1994. (Geo.)
4. Kakabadze S. A letter by Teimuraz Batonishvili on Georgian Coinage. Historical Bulletin, volume 3. Tbilisi 1925. (Geo.)
5. Lordkipanidze D. Golden Fleece-Rich Colchis. Tbilisi 2006. (Geo.)
6. Lortkipanidze G., Kvitsiani Z., Geradze G. The mint of Georgia in the classical period. Tbilisi 2008. (Geo.)
7. Lortkipanidze G., Geradze G. Colchian tetri. Tbilisi 2005. (Geo.)
8. Makharadze G., Tsereteli M. Necropolis of “Sairkhe-Sabaduris’ Gora”, Catalog. Tbilisi 2006.
9. Nadiradze J. Sairkhe- the ancient city of Georgia. Tbilisi 1990. (Geo.)
10. Vani I, Archaeological excavations 1947-1960. Khoshtaria N., Puturidze R., Chkonia A. Results of archaeological excavations conducted in the northern part of the ancient city of Vani in 1961-1963. Tbilisi 1972. (Geo.)
11. Vani VI, Chkonia A. Gold jewelry from the ancient city of Vani. Tbilisi 1981. (Geo.)
12. Vani VIII, Archaeological excavations, 1986. (Geo.)
13. Einzig P. Primitive money in its ethnological, historical and economic aspects. Oxford 1966.

14. Richter G. Greek Art. London 1960. (Eng.)
15. Dolan E., Campbell K., Campbell R. Money, banking and monetary policy. Moscow, St. Petersburg 1993. (Russ)
16. Dundua G., Lortkipanidze G., Monetary circulation of central Colchis. Tbilisi 1981. (Russ.)
17. Gramm M., The History of civilization reflected in measures, units and money, Chelyabinsk 2004. (Russ.)
18. Iessen A.A., Passek T.S. Gold of the Caucasus. Moscow 1935. (Russ.)
19. Jozhef R. A history of money. Budapest 1968. (Russ.)
20. Kazamanova A.N. Introduction to ancient numismatics. Moscow 1969. (Russ.)
21. Khoshtaria N.V. Archaeological excavations in Vani (Preliminary report) Caucasian-Middle Eastern Studies, II. Tbilisi 1962. (Russ.)
22. Lips Yu. The Origin of Objects. Smolensk 2003. (Russ.)
23. Lortkipanidze G. On the pre-monetic form of monetary circulation in Colchis. Tbilisi 1977. (Russ.)
24. Lucian of Samosata, Selected Works. Moscow 1962. (Russ.)
25. Maksimov M.N. An essay on gold. Moscow 1988. (Russ.)
26. Mazar A. Archaeology of the Land of the Bible. Jerusalem 1996. (Russ.)
27. Poporadze N.G., Gachechiladze Kh.Sh. Features of the Composition of native Gold and Artifacts made from it Discovered during Archaeological Excavations. Proceedings of the GIN of the Academy of Sciences of Georgia, New Series, Issue 119. Tbilisi 2004.
28. Saridiani V.I. Afghanistan: Treasures of the Nameless Kings. Moscow 1983. (Russ.)
29. Zograph A.N. Ancient Coinage. Moscow 1951. (Russ.)
30. Zvarich V.V. Dictionary of Numismatics. Leningrad 1975, s. v. stater. (Russ.)

2021

11 DECEMBER

№4

АРХЕОЛОГИЯ

Институт археологии имени академика
Андриа Апакидзе

ЗОЛОТЫЕ СЛИТКИ – ДО-МОНЕТНАЯ ФОРМА КОЛХСКИХ ДЕНЕГ

Гоча Герадзе,

Культуролог; Эксперт Национального бюро судебной
экспертизы им. Левана Самхараули

АБСТРАКТ

Статья посвящена исследованию золотых слитков V-III вв. до н.э. – премоментарной форме колхских денег. Золотые слитки различного объема, размеров и веса, обнаруженные в следствии археологических раскопок в богатых погребениях Вани (древн. Сури-Суриум) и Саирхе (древн. Сареке), вызвали большой интерес и, натурально, это требует специального исследования.

Проведенные исследования показали, что в Колхиде «обращение слитков» в своей архаичной форме зародилось на определенной стадии развития торгово-экономических процессов. Это утверждение подтверждается как золотыми и серебрянными клеимленными слитками периода поздней Бронзы-раннего Железа, обнаруженными в 1890 г. в Чубурхинджи, так и похожими материалами, выявленными в Шида Картли и Сванети.

Метрологический анализ показал, что колхские слитки связаны с мерными системами, распространенными в древнем мире – лидийской, персидской и аттической. Вес слитков, обнаруженных в погребениях Вани и Саирхе (4.6 гр., 5 гр., 5.5 гр., 8.1 гр., 21.46 гр., 24.7 гр.) соответствует номиналам различных статов. Свинцовые гири, обнаруженные в городище Вани, связаны с аттической мерной системой, что, в свою очередь, указывает на использование международных стандартов.

Золотые слитки, по причине преимущества, на начальном этапе стали повсеместным денежным эквивалентом, позже они получили функцию мировых денег и стали показателем абсолютного богатства.

Исследование в очередной раз подтверждает, что в V-III вв. до н.э. Колхида характеризовалась развитой экономикой и ранней интеграцией в мировую торговлю.

Ключевые слова: метрология, Колхида, золотые слитки, Вани, Саирхе.

В результате археологических раскопок в Вани (древний Сури-Суриум) и Саирхе (древний Сареке) в богатых погребениях, датированных V-III веками до н.э., зафиксировано несколько случаев обнаружения небольших золотых слитков (Таблица I). Эти слитки, отличающиеся по объему, размеру, форме и весу, требуют специального изучения. Исходя из общей теории происхождения и развития денег¹, их следует рассматривать как предшественников монеты, как архаичную, примитивную до-монетную форму денег. Аналогичные им находки имеются в странах Средиземноморья: в Микенах в XV-XIII веках до н.э., на Кипре в VIII веке до н.э.² Их метрологическая система установлена: они составляют 1,5 части так называемого малого золотого таланта³. Необходимо точно определить весовую систему слитков, обнаруженных на колхских могильниках, что связано со многими трудностями. Не исключено, что отдельные наши слитки имеют самостоятельную ценность и вообще не вписываются в монетную весовую и метрологическую систему той или иной страны (Лидии, Милета, Персии, Аттики). Здесь решающее значение должны иметь конкретный вес и проба слитка. Для нас главное, что на определенной стадии развития торгово-экономических процессов в Колхиде также возникло «слитковое обращение», «слитковая эпоха денежного обращения», которая сама по себе, повсеместно, охватывала длительный исторический период⁴. Это подтверждается фактом обнаружения в Чубурхинджи еще в 1890 году золотых и серебряных слитков позднебронзового и раннежелезного века (толщиной 1,25 см и длиной 6,5 см) с насечками (знаки кратности?! Г.Л., Г.Г.)⁵ обнаружением золотых и серебряных слитков. Кроме того, золотые слитки весом до пяти граммов зафиксированы во Внутренней Картли в зоне обращения колхской «тетри», а также в богатом погребении-ямной могиле, датированной IV-III веками до н.э.⁶ Есть сведения об их обнаружении в Сванетии вместе со статерами Александра Македонского.

Таким образом, на исторической земле Колхиды в V-III веках до н.э. общество достигло такого уровня развития, когда при регулярных внешнеторговых отношениях уже не прибегали к бартеру, примитивному обмену. Для этого использовались слитки драгоценных металлов – так называемый «денежный кристалл», эквивалентная форма товара. В условиях товарного производства, золото, благодаря своим естественным преимуществам, вместе с развитием торговли выделяется из общей массы товаров и становится всеобщим эквивалентом стоимости. В нем уже объединены, сконцентрированы стоимости различных товаров. Золото противопоставляется другим товарам как первоначальная, до монетная форма денег. Если раньше оно само было товаром, то впоследствии становится всеобщим «абсолютным товаром» стоимости. Среди мировых товаров оно получило монопольное положение. Соответственно, золото приобрело функцию мировых денег и стало показателем абсолютного богатства. Владелец золота потенциально является владельцем всех товаров и, более того, его власть распространяется на самих производителей. Золото преимущественно использовалось для приобретения особо ценных предметов роскоши⁷. Поэтому экономисты называют золотые «товарные деньги» «языком рынка»⁸. Благодаря своей относительно стабильной стоимости, золото всегда и везде в условиях рыночной экономики имеет одинаковую стоимость. Его цена увеличивается пропорционально весу и объему, что соответствует его товарной стоимости на рынке. Колхидские золотые слитки, соответственно, предстают перед нами как

¹ Einzig P. Primitive money in its ethnological and economic aspects. Oxford 1966, p. 5; Казаманова А.Н. Введение в античную нумизматику, Москва 1969, с. 30, 31.

² Зограф А.Н. Античные монеты, М-Л. 1951, с. 23; Максимов М.Н. Очерк о золоте. Москва 1988, с. 18-19; Казаманова А.Н. Введение в античную нумизматику. Москва 1969, с. 30; Richter G. Greek Art. London 1960, p. 243.

³ Максимов М.Н. Очерк о золоте. Москва 1988, с. 19, рис. 3.

⁴ Иожеф Р. История денег. Будапешт 1968, с. 30.

⁵ Иессен А.А., Пассек Т.С. Золото Кавказа, М-Л. 1935, с. 173, 174; Инадзе М. Из истории торговых отношений в древней Колхиде, Кавказско-ближневосточный сборник, II. Тбилиси 1962, стр. 87.

⁶ Гагошидзе И. устная информация, за которую мы выражаем благодарность (2006).

⁷ Липс Ю. Происхождение вещей. Смоленск 2003, с. 266.

⁸ Долан Э., Кэмпбелл К., Кэмпбелл Р. Деньги, банковое дело и денежно-кредитная политика, М.- Спб. 1993, с. 12.

эквивалент рыночного, торгового товара, средство накопления богатства. В условиях такого «слиткового обращения» необходимо наличие развитых весовых систем, поскольку помимо обязательной проверки пробы золота, определялись его объем и вес при всех конкретных торговых сделках. Указанная ситуация подтверждается и библейскими источниками. Основной единицей веса в Палестине является шекель – 11,4 г.⁹

Несколько свинцовых гирь, весов были обнаружены на месте древнего города Вани и связаны с так называемой поздней аттической тяжелой весовой системой, что указывает на их широкое применение в повседневной практике¹⁰. Вес этих гирь составляет: 1) 782 г.; 2) 403 г.; 3) 48 г.; 4) 41 г.; 5) 31,3 г. В эллинистический период на эту систему перешли Синоп и Боспор. Таким образом, международные, в частности аттические весовые стандарты не были чужды Западной Грузии античного периода, что подтверждается новыми материалами¹¹. Все те погребения, где были обнаружены небольшие золотые слитки, не говоря уже о кладе из Чубурхинджи, ясно указывают на масштабы накопления материальных ценностей, богатства, в том числе золота, в руках правящего слоя Колхиды. Колхидское царство в V-II веках до нашей эры характеризуется сложной классовой структурой, высокой степенью социальной стратификации, развитой экономикой¹² и денежным обращением. Наряду с архаичными золотыми слитками, в Колхиде, по крайней мере с VI века до нашей эры, а возможно, и раньше, с VIII-VII веков до нашей эры, обращались такие прогрессивные формы денег, как монеты из золота, электрума и серебра¹³, что свидетельствует о ранней интеграции в мировую торговлю. Миф о «богатой золотом» Колхиде действительно имел под собой основание¹⁴. Анализ погребальных комплексов показывает Колхиду той эпохи как страну со свободной, открытой экономической системой, связанную с мировым рынком посредством серьезных финансовых операций по импорту-экспорту, масштабных торговых сделок, осуществляемых местными и иностранными купцами. К VI веку до нашей эры денежно-торговые отношения в Колхиде достигли таких масштабов, что оказали влияние даже на консервативную сферу идеологии, такую как погребальные обряды. С тех пор в колхидских погребениях, как правило, умершему кладут монету, которую помещают либо в рот, либо у головы¹⁵. Согласно греческим обычаям, которые к эллинистическому периоду уже распространились во многих странах¹⁶, скорбящие должны были заплатить Харону, старому перевозчику душ в загробный мир, и Гермесу. Об этом сохранились примечательные сведения у греческого сатирика II века нашей эры Лукиана Самосатского в произведении «Разговоры в царстве мертвых». При выделении платы за перевозку душ возникает спор между Хароном и Гермесом. Харон оценивает стоимость якоря лодки в 5 драхм, кожаный ремешок для крепления весел обходится ему в два оболы, игла для починки парусов – в 5 оболы, а за ремонт лодки требуют две драхмы. У него нет средств, поскольку из-за мира мало клиентов, и скорбящие редко его посещают, поэтому он вынужден строго требовать «желанные деньги» от всех. «Вы обязаны заплатить обол, иначе [погребение] невозможно», – так он обращается к людям¹⁷.

Золотые слитки, найденные в захоронениях колхской знати, также обнаружены у головы покойного, что еще раз подтверждает их назначение и функцию. Для иллюстрации этого утверждения, в частности, для демонстрации богатства, экономического положения и достатка правящего слоя, уместно еще раз вспомнить все колхские роскошные погребальные комплексы, в которых были обнаружены слитки золота небольшого размера.

⁹ Мазар А. Археология библейской земли. Иерусалим 1996, с. 198.

¹⁰ Лордкипанидзе Г. О доионетной форме денежного обращения в Колхиде. Тбилиси 1977, с. 131-134.

¹¹ Дундуа Т. Аттическая половина мины из Диоскуриады – Афинская понтийская талассократия. Тбилиси 2000, с. 3.

¹² Инадзе М. Древнее колхидское общество. Тбилиси 1994, с. 71, 104.

¹³ Дундуа Г., Лордкипанидзе Г. Денежное обращение центральной Колхиды. Тбилиси 1981, сс. 4, 7, 8.

¹⁴ Лордкипанидзе Д. Золотоносная Колхида. Тбилиси 2006, сс. 13-32.

¹⁵ Лордкипанидзе Г., Герадзе Г. Колхидская монета. Тбилиси 2005, с. 13.

¹⁶ Сариадини В.И. Афганистан: сокровища безымянных царей. Москва 1983, с. 129.

¹⁷ Лукиан из Самосаты, Избранное. Москва 1962, с. 149.

В нашей археологической практике мы впервые обнаружили небольшой золотой слиток в Вани (Сури) в 1961 году, в так называемом захоронении №6 знатной колхидской женщины, у головы покойного¹⁸. Н. Хоштария, основываясь на предварительных данных, датировала погребальный комплекс, в котором было найдено более тысячи золотых предметов (диадема, золотая чаша, ожерелье, браслеты, ожерелья, подвески, серьги, кольца и многое другое, общий вес которых достигал 2 кг), V веком до нашей эры. Она также считала необходимым в предварительно опубликованных работах особо отметить: слиток, найденный в захоронении, еще раз подтверждает что найденные здесь изделия являются местным производством¹⁹. Впоследствии этот погребальный комплекс №6, в котором был найден золотой слиток весом 21,46 грамма, был датирован второй половиной IV века до нашей эры²⁰. Слиток имеет форму крупного боба, овальный в поперечном сечении, с закругленными концами, обработанной поверхностью, хотя и отмечается наличие естественных углублений, что должно свидетельствовать о его самородном характере. Слиток темно-желтого цвета, характерного для чистого золота высокой пробы. Согласно новейшим микрорентгеноскопическим исследованиям, химический состав образцов древнего золотого дела схож с самородным золотом из Грузии²¹.

Мы пока не можем выяснить, была ли это частная инициатива или государственный институт изготавливал эти небольшие золотые слитки. Мы знаем только, что они имели экономическую функцию как прогрессивное для того времени средство денежного обращения и накопления богатства.

Второй золотой слиток весом 5 граммов (таблица I) был обнаружен в погребальном инвентаре роскошного погребального комплекса №11 в Вани в 1969 году, также у головы покойного. Украшения этой величественной колхидской женщины также полностью выполнены из золота и серебра. Ее голову украшала золотая диадема, и ей щедро принесли: серьги и височные кольца, пять видов ожерелий, среди которых изящные золотые черепашки, подвески с золотыми птичками, золотые бусины, золотые браслеты, золотые кольца и прочее. Умершую покрывал саван, украшенный золотыми блестками и орнаментированными золотыми пластинами. Среди них – тонкие пряжки с изображением золотого орла, имеющие геральдическую функцию²². Привлекает внимание дорогая серебряная столовая посуда греческого, аттического производства, бронзовая художественная патера, энохоя, серебряные килики, серебряный арибалл и сосуд для омовения, серебряный широкий кубок, серебряная ложка, аттический чернолаковый килик и многое другое. Захоронение датируется серединой V века до нашей эры. В этом захоронении был обнаружен небольшой золотой слиток весом 5 граммов. Крупный золотой стержень слегка изогнут, с двумя ребрами с каждой стороны, возможно, показатель кратности. В поперечном сечении он овальный, длина – 1,55 см, диаметр – 0,6 см. Вместе с великой колхской женщиной похоронили коня и трех служанок.

Третий слиток был обнаружен в 1980 году в Вани, в сравнительно менее богатом захоронении воина с оружием №16. Здесь также в достаточном количестве представлены золотые и серебряные украшения: серьги, подвески, браслеты, кольца, пряжки, бусины, пластины и прочее²³. Захоронение датируется IV-III веками до нашей эры. Помимо золотого слитка весом 5 граммов, в захоронении было обнаружено 80 колхских обычных триоболов белого цвета, помещенных в мешочки. Его средний вес составляет около

¹⁸ Вани I, Археологические раскопки 1947-1960 гг. Хоштария Н., Путуридзе Р., Чкония А. Результаты археологических раскопок, проведенных в северной части древнего города Вани в 1961-1963 гг., Тбилиси 1972, с. 116, рис. 54.

¹⁹ Хоштария Н.В. Археологические раскопки в Вани (Предварительное сообщение) Кавказско-Ближневосточный сборник, II. Тбилиси 1962, с. 69.

²⁰ Чкония А. Золотые украшения из Вани, Вани VI. Тбилиси 1981.

²¹ Попорадзе Н.Г., Гачечиладзе Х.Ш. Особенности состава самородного золота и изделий из него, найденных при археологических раскопках, труды ГИН АН Грузии, Нов. сер. Вып. 119. Тбилиси 2004, сс. 566, 568.

²² Вани I, сс. 113-239.

²³ Качарава Д., Мжаванадзе З. Отчет о работе, проведенной на верхнем террасе городища в 1980 г. Вани VIII. Тбилиси 1986, сс. 15-25.

160 граммов, что по аттической серебряной монетной системе равно 40 драхмам. Соотношение золота и серебра в то время составляло 10:1. Следовательно, наш пятиграммовый слиток был эквивалентен 160 граммам серебра²⁴. Вес золотого слитка из Ванского захоронения №11, основанный на какой именно весовой системе, пока неизвестен и требует дополнительных уточнений, о чем будет сказано ниже. Слиток имеет пирамидальную форму, поверхность неровная²⁵.

Четвертый слиток также найден на месте древнего города Вани. Он был обнаружен в 2004 году в захоронении №24. Его вес составляет 5,5 граммов, что по персидской золотой весовой системе должно соответствовать половине статера. Это литой слиток высшей пробы, длиной 2,5 см и диаметром 1,4 см. Роскошный погребальный комплекс принадлежит знатному колхскому вельможе, воину, вооруженному копьем. Он датируется третьей четвертью IV века до нашей эры. На это указывает найденная у головы основного погребенного серебряная монета, отчеканенная в Пантикапее (ныне Керчь), столице Боспорского царства, в Северном Причерноморье. По определению Качаравы и Квирквелии, которое мы разделяем, это тип монеты, отчеканенной в 340-330 годах до нашей эры (аверс: голова сатира, реверс: протома льва), которая вскоре попала в Колхиду через торговые сделки. Факт обнаружения золотых статеров второй половины IV века до нашей эры в Сванетии также свидетельствует о тесных экономических связях с Боспорским царством²⁶. Слиток и серебряные деньги Пантикапея имели ритуальное, обрядовое назначение «обола Харона». Из этого следует, что денежные отношения и монетное обращение в Колхиде античного периода были достаточно развиты. В то же время, среди правящих высших слоев, изделия из драгоценных металлов, золота и серебра, являлись принятым средством накопления богатства. Это хорошо видно на примере упомянутого захоронения.

Статус погребенного в захоронении №24 Вани, свидетельствующий о его высоком социальном положении, подтверждается не только четырьмя рабами, специально убитыми и похороненными вместе с ним, но и двумя золотыми, пятью серебряными и одним железным перстнем-печатью. Они удостоверяют, что владелец имел право посредством этих печатей официально подтверждать свою волю, накладывать отпечаток на юридические документы, опечатывать сокровищницы или другую собственность. Они служили символом власти, как и ассиро-неоавилонский цилиндрический перстень-печатка из Халкедона с изображением полумесяца и длинностебельного мака. Как установили Д. Качаравы и Г. Квирквелия эта печать относится к позднеахеменидскому периоду.

Не исключено, что эта личность, погребенная с большими почестями, в некоторой степени выполняла и жреческие функции. Среди драгоценных украшений – подвеска в виде полумесяца с ажурной пряжкой, украшенной изображениями львов и оленей. Изображения на щитковых перстнях, найденных в области правой руки: голова быка, птицы, львы – должны быть символами Великой Матери Богов, божества плодородия. Как отметил английский исследователь Майкл Викерс (см. библиографию), изображение головы быка в круге на серебряном кольце из погребения №24 города Вани повторяет лицевую сторону колхидской монеты «тетри», а «длинноногая птица» также схожа с птицей, выгравированной на самой мелкой колхидской монете (гемитритетаморион), найденной в сосновом лесу. Подобная птица изображена и на серебряных монетах малого номинала Милета, отчеканенных в 420-390 гг. до н.э., вес которых колеблется между 0,17 г и 0,30 г. Встречаются тригемитаморионы весом 0,13 г, диаметром 5 мм. На милетских монетах вид этой птицы определен как дрофа – *otis tarda*. В орнитологических справочниках она характеризуется как «длинноногая птица», более крупная, чем гусь. «Длинноногая птица», а также изображения львов, голов быков, птиц, выгравированные на кольцах, которые встречаются и на колхидских монетах, связаны с культом верховного божества плодородия Колхиды, Великой Матери Богов. Именно на это указывает изящная ажурная пряжка из погребения №24, украшенная гранатами, с изображениями львов, птиц, оленей.

²⁴ Грамм М., История цивилизации в зеркале мер, единиц и денег, Челябинск, 2004, с. 43

²⁵ Вани VIII, археологические раскопки, 1986, стр. 27, рис. 11, 2

²⁶ Надирадзе Дж. Саирхе - древнейший город Грузии. Тбилиси 1990, стр. 22-97.

В богатых колхских погребениях, наряду с монетами, часто встречаются изображения птиц, в том числе уток, выполненные из золотых пластин. По-видимому, в колхской мифологии, в верованиях народа, они имели определенное сакральное значение, подобно изображениям божеств на колхских монетах и печатях. Они являются атрибутами богов плодородия и хтонических божеств, символом загробного мира, поэтому их прикрепляли к погребальному савану. Согласно мифологическим преданиям, утка считается птицей, связывающей сон и смерть, небо и землю, а ее кровь использовалась в колдовстве и для изготовления лекарств.

Пятый слиток был найден в 1986 году возле Сачхере, в селе Саирхе (по Птолемию Сареке), в богатом погребении №10 знатной колхидской дамы, обнаруженном на горе Сабадури. Вместе с многочисленными изящными золотыми и серебряными предметами были найдены и колхские триоболы²⁷.

Шестой слиток, весом 8,1 грамма, был найден в богатом погребении №13 в Саирхе в 1988 году²⁸. Примечательно, что в V-IV веках до нашей эры саирхские золотые слитки небольшого размера относительно хорошо вписываются в кратность основанной на золоте денежной системы, распространенной в античном мире в то время. Основой служил так называемый лидийский крезонидный статер. Сам вес античного статера менялся в зависимости от времени и места, как и соотношение. Обычно один золотой статер равнялся 20 драхам²⁹. К этому времени по всей Малой Азии, включая ионическое побережье Средиземного моря, в большом количестве обращались золотые статеры – крезониды весом 8,1 г. Существовали также золотые полустатеры, весившие 5,4 г. Его можно сопоставить с золотым слитком из захоронения Вани №24 весом 5,46 г! Золотые так называемые «дарики» весили 8,4 г и представляли собой 1/16 часть персидской меры веса – 504 г. Он соответствовал 20 серебряным сиклям³⁰. Один сикль же весил 5,6 г. Они составляли основу персидского денежного обращения, в сферу экономического влияния которого, по-видимому, входила и Колхида. С эпохи Александра Македонского (336-323 гг.) господствующее положение занимает аттико-эвбейская монетная система, которая полностью вытеснила персидскую. Соотношение составляло 10:1, золотой 1 статер весом 8,5 соответствовал 20 серебряным драхам или пяти тетрадрахам. Персидский статер, так называемый «дарик», весил 10,4 г. Высказано предположение – если раньше в Западной Грузии деньги чеканились в соответствии с милетской, эгинской и персидской системами весов, то затем «здесь возобладал аттический стандарт»³¹. Вес слитка из захоронения Вани №16 – 24,07 г – больше соответствует лидийской системе весов, чем персидской и аттической, и равнялся трем статерам. Более сложным является определение единицы веса слитка из захоронения Вани №6, который не укладывается в аттические стандарты. По нашему мнению, он больше склоняется к персидской монетной системе и равен 2,5 статерам. Как мы уже отметили, во всех конкретных случаях производилось взвешивание золотых слитков и, соответственно, определение его цены исходя из рыночной конъюнктуры. Очевидно, слиток весом 5,5 г, или полустатер, был бы дороже 5-граммового и 4,6-граммового слитков. Соответственно его соотношение, то есть отношение к серебру, к серебряной драхме.

Конечно, мы не претендуем на окончательное установление системы взвешивания колхидских золотых слитков, что станет возможным в научном обороте только после введения новых материалов. Сам факт «оборотности слитков» у нас можно считать установленным. В V-III веках до нашей эры золотые слитки в Колхиде в основном использовались во внешней торговле, для крупных торговых сделок. В то же время, золотые слитки представляли собой средство накопления богатства для колхидского правящего слоя, общепринятый товарно-денежный эквивалент.

²⁷ Надирадзе Дж. Саирхе - древнейший город Грузии. Тбилиси, 1990, стр. 22-97.

²⁸ Махарадзе Г., Церетели М. Некрополь «Саирхе-Сабадури Горы», Каталог. Тбилиси 2006.

²⁹ Зварич В.В. Нумизматический словарь. Ленинград 1975, s.v. статер.

³⁰ Дундуа Т. 2000, стр. 6.

³¹ Какабадзе С. Письмо Теймураза Батонишвили о грузинской валюте, «Исторический вестник», том I. Тбилиси, 1925, стр. 31-35.

Традиция чеканки золотых слитков существовала и при дворе Картли-Кахетинского царства в XVIII веке. Теймураз Багратиони в письме, датированном 1840 годом, дает такую интересную заметку: «Золото, которое поступало из грузинских рудников, наши цари не чеканили». (Имеется в виду чеканка монет. Автор.) По его словам, «большая часть золотой руды продавалась», поскольку эти слитки отличались относительно высоким качеством. (См. Саргис Какабадзе.

Не обязательно, чтобы время захоронения слитков чистого золота, имеющих эталонное назначение, совпадало с датой их изготовления. Торговые сделки V-III веков до нашей эры в основном совершались посредством развитой формы денег – монеты, вес, проба и стоимость которой гарантировались государством-эмитентом. Соответственно, их принимали не по объему, а по счету. Это облегчало процесс обмена и деятельность торговцев. О высоком развитии денежного обращения свидетельствуют многочисленные серебряные монеты, найденные на территории исторической Грузии и отчеканенные здесь же, так называемые «колхидские белые» или «колхидки».

ТАБЛИЦА I
Колхидские золотые слитки
(V-III века до н.э.)

№	Полевой инвентарный номер	Место и время находки	Метрологические данные	Датировка*	Весовая система	Примечание
1	П- 86/458	Саирхе (Сареке) Грабница N10, 1986 г.	4,6 г., 1,3 см X 0,6 см.	IV век до н.э.	Половина статера аттической весовой системы (драхма)	Хранится в Государственном музее искусств им. Ш. Амиранашвили
2	П- 88/548	Саирхе (Сареке) Грабница N13, 1988 г.	8,1 г., длина 1,7	IV век до н.э.	Крезид Лидийский статер (дидрахма) Обменивался 20 драхм серебром	—
3	3-69/408 10-975:70	Вани (Сури-Суриум) 1969г. Грабница N11.	5 г., длина 1,55 см., ширина 0,6 см.	V век до н.э.	Персидский так называемый дарик, половина = ½ статера (сикл?)	Хранится в Государственном музее Грузии им. С. Джанашиа
4	07:1-04 1405	Вани, Грабница N24, 2002г.	5,463 г., длина 5,5; ширина 2,5 см., д. 1,4 см.	IV век до н.э.	Статер Креза, половина ½	—
5	3-61/662 11-974; 38	Вани, Грабница N6, 1961г.	21,46 г.	IV век до н.э., вторая половина	Персидский дарик 2,5, статер 2,5	—
6	49-981:25 07:1/954	Вани, Грабница N16.	24,7 г.	IV-III века до н.э.	Три Лидийских (крезоидских) статера	—

БИБЛИОГРАФИЯ:

1. Вани I, Археологические раскопки 1947-1960 гг. Хоштария Н., Путуридзе Р., Чкония А. Результаты археологических раскопок, проведенных в северной части древнего города Вани в 1961-1963 гг., Тбилиси 1972. (Груз.)
2. Вани VI, Чкония А. Золотые украшения из городища Вани. Тбилиси 1981. (Груз.)
3. Вани VIII, археологические раскопки, 1986. (Груз.)
4. Дундуа Т. Аттическая половина мины из Диоскуриады – Афинская понтийская талассократия. Тбилиси 2000. (Груз.)
5. Инадзе М. Из истории торговых отношений в древней Колхиде, Кавказско-ближневосточный сборник, II. Тбилиси 1962. (Груз.)
6. Инадзе М. Древнее колхидское общество. Тбилиси 1994. (Груз.)
7. Какабадзе С. Письмо Теймураза Батонишвили о грузинской валюте, «Исторический вестник», том I. Тбилиси 1925. (Груз.)
8. Лордкипанидзе Д. Золотоносная Колхида. Тбилиси 2006. (Груз.)
9. Лордкипанидзе Г., Герадзе Г. Колхидская монета. Тбилиси 2005. (Груз.)
10. Лордкипанидзе Г. О доионетной форме денежного обращения в Колхиде. Тбилиси 1977. (Груз.)
11. Махарадзе Г., Церетели М. Некрополь «Саирхе-Сабадурис Гори», Каталог. Тбилиси 2006. (Груз.)
12. Надирадзе Дж. Саирхе- древнейший город Грузии. Тбилиси 1990. (Груз.)
13. Единзиг П. Первобытные денги в их этнологическом экономическом аспектах. Оксфорд 1966. (Англ.)
14. Рихтер Г. Греческое искусство, Лондон 1960. (Англ.)
15. Грамм М. История цивилизации в зеркале мер, единиц и денег. Челябинск 2004.
16. Долан Э., Кэмпбелл К., Кэмпбелл Р. Деньги, банковое дело и денежно-кредитная политика, М.-Спб. 1993.
17. Дундуа Г., Лордкипанидзе Г. Денежное обращение центральной Колхиды. Тбилиси 1981
18. Зварич В.В. Нумизматический словарь. Ленинград 1975.
19. Зограф А.Н. Античные монеты, Москва-Ленинград 1951.
20. Иессен А.А., Пассек Т.С. Золото Кавказа. Москва-Ленинград 1935.
21. Иожеф Р. История денег. Будапешт 1968.
22. Казаманова А.Н. Введение в античную нумизматику. Москва 1969.
23. Липс Ю. Происхождение вещей. Смоленск 2003.
24. Лордкипанидзе Г. О доионетной форме денежного обращения в Колхиде. Тбилиси 1977.

25. Лукиан из Самосаты, Избранное. Москва 1962.
26. Мазар А. Археология библейской земли. Иерусалим 1996.
27. Максимов М.Н. Очерк о золоте. Москва 1988.
28. Попорадзе Н.Г., Гачечиладзе Х.Ш. Особенности состава самородного золота и изделия из него, найденных при археологических раскопках, труды ГИН АН Грузии, Нов. сер. Вып. 119. Тбилиси 2004.
29. Сариadini В.И. Афганистан: сокровища безымянных царей. Москва 1983.
30. Хоштария Н.В. Археологические раскопки в Вани (Предварительное сообщение) Кавказско-Ближневосточный сборник, II. Тбилиси 1962.

2021

11 DECEMBER

№4

არქეოლოგია

ARCHEOLOGIA
არქეოლოგია

მგობის უნივერსიტეტის
აკადემიკოს ა. ავაქიძის სახელობის არქეოლოგიის
ინსტიტუტის სამეცნიერო კვლევითი ჟურნალი

ოქროს ზოდები – კოლხური ფულის მონეტამდელი ფორმა

გოჩა გერაძე,

კულტუროლოგი; ლევან სამხარაულის სასამართლო
ექსპერტიზის ეროვნული ბიუროს ექსპერტი

აბსტრაქტი

სტატია ეხება ძვ. წ. V-III საუკუნეების ოქროს ზოდების, კოლხური ფულის მონეტამდელი ფორმის კვლევას. არქეოლოგიური გათხრების შედეგად ვანის (ძვ. სური-სურიუმი) და საირხის (ძვ. სარეკე) მდიდრულ სამარხებში აღმოჩენილმა სხვადასხვა მოცულობის, ზომის და წონის ოქროს ზოდებმა დიდი ინტერესი გააჩინა, რაც რა თქმა უნდა, სპეციალურ კვლევას მოითხოვს.

ჩატარებული კვლევებით როგორც იკვეთება, კოლხეთში, სავაჭრო-ეკონომიკური პროცესების განვითარების გარკვეულ სტადიაზე „ზოდური მიმოქცევა“ არქაული ფორმით წარმოიშვა. აღნიშნული მოსაზრება მტკიცდება როგორც 1890 წელს ჭუბურხინჯში აღმოჩენილი გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის ოქროსა და ვერცხლის ნაჭდევიანი ზოდებით, ასევე შიდა ქართლში და სვანეთში აღმოჩენილი მსგავსი მასალებით.

მეტროლოგიურმა ანალიზმა აჩვენა, რომ კოლხური ზოდები კავშირშია ანტიკურ სამყაროში გავრცელებულ-ლიდიურ, სპარსულ და ატიკურ საწონ სისტემებთან. ვანისა და საირხის სამარხებში აღმოჩენილი ზოდების წონა (4.6 გრ., 5 გრ., 5.5 გრ., 8.1 გრ., 21.46 გრ., 24.7 გრ.) შეესაბამება სხვადასხვა სტატერის ნომინალებს. ვანის ნაქალაქარზე აღმოჩენილი ტყვიის გირები ატიკურ საწონ სისტემას უკავშირდება, რაც თავის მხრივ, საერთაშორისო სტანდარტების გამოყენებაზე მიუთითებს.

ოქროს ზოდები, თავისი უპირატესობის გამო, საწყის ეტაპზე ღირებულების საყოველთაო ეკვივალენტად იქცა, მოგვიანებით კი მსოფლიო ფულის ფუნქცია შეიძინა და აბსოლუტური სიმდიდრის მაჩვენებელი გახდა.

კვლევა კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ ძვ. წ. V-III საუკუნეებში, კოლხეთი ხასიათდებოდა განვითარებული ეკონომიკითა და მსოფლიო ვაჭრობაში ადრეული ინტეგრაციით.

საკვანძო სიტყვები: მეტროლოგია, კოლხეთი, ოქროს ზოდები, ვანი, საირხე.

არქეოლოგიური გათხრების შედეგად ვანსა (ძვ. სური-სურიუმი) და საირხეში (ძვ. სარეკე) ძვ. წ. V-III სს. დათარიღებულ მდიდრულ სამარხებში დაფიქსირებულია ოქროს მცირე ზოდების აღმოჩენის (ცხრილი I) რამდენიმე შემთხვევა. ეს სხვადასხვა მოცულობის, ზომის, მოყვანილობისა და ჯერადობის მქონე ზოდები სპეციალურ კვლევას მოითხოვს. ფულის წარმოშობისა და განვითარების ზოგადი თეორიიდან გამომდინარე¹ ისინი უნდა გავიაზროთ როგორც მონეტის წინამორბედი, როგორც ფულის მონეტამდელი არქაული პრიმიტიული ფორმა. ანალოგიები მათ მოეპოვებათ ხმელთაშუაზღვისპირეთის ქვეყნებში, მიკენში ძვ.წ. XV-XIII სს., კვიპროსზე ძვ.წ. XIII ს.² გარკვეულია მათი მეტროლოგიური სისტემა, ისინი ე.წ. მცირე ოქროს ტალანტის 1,5 ნაწილს შეადგენენ³. საჭიროა კოლხურ სამაროვნებზე აღმოჩენილი ზოდების წონითი სისტემის ზუსტი გარკვევა, რაც მრავალ სირთულესთანაა დაკავშირებული. არ არის გამორიცხული, რომ ჩვენი ცალკეული ზოდი სულაც დამოუკიდებელი ღირებულებისაა და საერთოდ არ ჯდება ამა თუ იმ ქვეყნის (ლიდია, მილეტი, სპარსეთი, ატიკა) სამონეტო საწონ-მეტროლოგიურ სისტემაში. აქ გადამწყვეტი მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს ზოდის კონკრეტულ წონას და სინჯს. ჩვენთვის მთავარია, რომ სავაჭრო-ეკონომიკური პროცესების განვითარების გარკვეულ სტადიაზე კოლხეთშიც წარმოშობილა „ზოდური მიმოქცევა“, „ფულის მიმოქცევის ზოდური ეპოქა“, რომელიც თავისთავად, ყველგან ხანგრძლივ ისტორიულ პერიოდს მოიცავდა⁴. ეს დასტურდება ჯერ კიდევ 1890 წელს ჭებურხინჯში აღმოჩენილი გვიანბრინჯაო ადრერკინის ხანის ოქროსა და ვერცხლის (1,25 სმ სისქისა და 6,5 სმ სიგრძის) ნაჭდევიანი (ჯერადობის ნიშნები?! გ.ლ., გ.გ.) ოქროსა და ვერცხლის ზოდების აღმოჩენის ფაქტით⁵. გარდა ამისა, ხუთ გრამამდე წონის ოქროს ზოდი დაფიქსირებულია შიდა ქართლში კოლხური თეთრის მიმოქცევის ზონაში, ასევე მდიდრულ ძვ.წ. IV-III სს. დათარიღებულ ორმო-სამარხში⁶. არის ცნობები მათი აღმოჩენის შესახებ სვანეთში, ალექსანდრე მაკედონელის სტატერებთან ერთად.

ამგვარად, ძვ.წ. V-III სს. კოლხეთის ისტორიულ მიწა-წყალზე საზოგადოებას განვითარების ისეთი დონისთვის მიუღწევია, როდესაც რეგულარულ საგარეო სავაჭრო ურთიერთობისას ბარტერს, პრიმიტიულ გაცვლას აღარ მიმართავდნენ. ამისათვის იყენებდნენ ძვირფასი ლითონის ზოდებს, საქონლის ეკვივალენტურ ფორმას, ე.წ. „ფულის კრისტალს. სასაქონლო წარმოების პირობებში ოქრო, თავისი ბუნებრივი უპირატესობის გამო, ვაჭრობის განვითარებასთან ერთად საქონლის საერთო მასიდან გამოიყოფა და ღირებულების საყოველთაო ეკვივალენტად იქცევა. მასში უკვე გაერთიანებულია, თავმოყრილია სხვადასხვა საქონლის ღირებულებანი. ოქრო უპირისპირდება სხვა საქონელს, როგორც ფულის პირველადი მონეტამდელი ფორმა. თუ მანამდე ის თავად იყო საქონელი, შემდგომში ღირებულების საყოველთაო „აბსოლუტურ საქონლად“ იქცევა. მსოფლიო საქონლებს შორის მან მონოპოლიური მდგომარეობა მოიპოვა. შესაბამისად, ოქრომ მიიღო მსოფლიო ფულის ფუნქცია და აბსოლუტური სიმდიდრის მაჩვენებელი გახდა. ოქროს მფლობელი პოტენციურად ყველა საქონლის მფლობელია და უფრო მეტიც, მისი ძალაუფლება თავად მწარმოებლებზე ვრცელდება. ოქროს უპირატესად იყენებდნენ განსაკუთრებით ფასეული ფუფუნების საგნების შესაძენად⁷. ამიტომ ოქროს „სასაქონლო ფულს“ ეკონომისტები „ბაზრის ენას“ უწოდებენ⁸. ოქროს შედარებით მყარი ღირებულების გამო ყოველთვის და ყველგან საბაზრო

¹ Einzig P. Primitive money in its ethnological and economic aspects. Oxford 1966, p. 5; Казамаanova A.H. Введение в античную нумизматику. Москва 1969, с. 30, 31.

² Зограф А.Н. Античные монеты. М.-Л. 1951, с. 23; Максимов М.Н., Очерк о золоте. Москва 1988, с.18-19; Казамаanova A.H. Введение в античную нумизматику. Москва 1969, с. 30; Richter G. Greek Art. London 1960, p. 243.

³ Максимов М.Н. Очерк о золоте. Москва 1988, с. 19, рис. 3.

⁴ Иожеф Р. История денег. Будапешт 1968, с. 30.

⁵ Иессен А.А., Пассек Т.С. Золото Кавказа, М.-Л. 1935, с. 173, 174; ინაძე მ. სავაჭრო ურთიერთობათა ისტორიიდან ძველ კოლხეთში, კავკასიურ-ახლო აღმოსავლური კრებული, II. თბილისი 1962, გვ. 87.

⁶ გაგოშიძე ი. ზეპირი ინფორმაცია, რისთვისაც მადლობას მოვასხენებთ (2006).

⁷ Липс Ю. Происхождение вещей. Смоленск 2003, с. 266.

⁸ Долан Э., Кэмпбелл К., Кэмпбелл Р. Деньги, банковое дело и денежно-кредитная политика, М.- Спб. 1993, с.12.

ეკონომიკის პირობებში ერთი და იგივე ღირებულება აქვს. მისი ფასი მატულობს წონისა და მოცულობის შესაბამისად, რასაც შეესიძლება მისი სასაქონლო ღირებულება ბაზარზე. კოლხური ოქროს ზოდები, შესაბამისად, წარმოგვიდგება როგორც საბაზრო, სავაჭრო საქონლის ეკვივალენტი, სიმდიდრის დაგროვების საშუალება. ასეთი „ზოდური მიმოქცევის“ პირობებში აუცილებელია განვითარებული საწონი სისტემების არსებობა, რადგან ოქროს სინჯის აუცილებელი შემოწმების გარდა, ხდებოდა ყველა კონკრეტული სავაჭრო გარიგებისას, მისი მოცულობის, წონის განსაზღვრა. აღნიშნული ვითარება დასტურდება ბიბლიური წყაროებითაც. პალესტინაში წონის ძირითადი ერთეული შეკელია – 11,4 გრ.⁹

რამდენიმე ტყვიის გირი, საწონი აღმოჩენილია ვანის ნაქალაქარზე და უკავშირდება გვიან ატიკურ ე.წ. მძიმე საწონ სისტემას¹⁰, რაც ყოველდღიურ პრაქტიკაში მათ ფართო გამოყენებაზე მიგვანიშნებს. ამ გირების წონაა: 1) 782 გრ.; 2) 403 გრ.; 3) 48 გრ.; 4) 41 გრ.; 5) 31,3 გრ. ელინისტურ ხანაში ამ სისტემაზე გადავიდა სინოპი და ბოსფორი. ასე რომ, საერთაშორისო, კერძოდ, ატიკური საწონი სტანდარტები უცხო არ ყოფილა ანტიკური ხანის დასავლეთ საქართველოსათვის, რაც ახალი მასალებითაც დასტურდება¹¹. ყველა ის სამარხი, სადაც მცირე ოქროს ზოდი აღმოჩნდა, არაფერი რომ არა ვთქვათ ჭებურხინჯის განძზე, ნათლად მიგვანიშნებს კოლხეთის მმართველი ფენის ხელში თავმოყრილი მატერიალური ფასეულობების, სიმდიდრის, მათ შორის ოქროს დაგროვების მასშტაბებზე. კოლხეთის სამეფო ძვ.წ. V-II სს. ხასიათდება რთული კლასობრივი სტრუქტურით, სოციალური სტრატეფიკაციის მაღალი ხარისხით, განვითარებული ეკონომიკით¹² და ფულადი მიმოქცევით. არქაულ ფულად ოქროს მცირე ზოდებთან ერთად კოლხეთში ძვ.წ. VI ს. მაინც, თუ უფრო ადრე ძვ.წ. VIII-VII სს. არა, მიმოქცევა ფულის ისეთი პროგრესული ფორმები, როგორიცაა ოქროს, ელექტრუმისა და ვერცხლის მონეტები¹³, რაც მისი მსოფლიო ვაჭრობაში ადრეული ინტეგრაციის მაჩვენებელია. მითხ „ოქრომრავალი“ კოლხეთის შესახებ ნამდვილად ჰქონია საფუძველი¹⁴. სამარხული კომპლექსების ანალიზი ამ ეპოქის კოლხეთს წარმოგვიჩვენებს როგორც თავისუფალი, ღია ეკონომიკური სისტემის მქონე ქვეყანას, რომელიც იმპორტ-ექსპორტის სერიოზული ფინანსური ოპერაციებით, მასშტაბური სავაჭრო გარიგებებით, ადგილობრივი თუ უცხოელი ვაჭრების მეშვეობით მსოფლიო ბაზართანაა დაკავშირებული. ძვ.წ. VI ს. ფულად-სავაჭრო ურთიერთობებს კოლხეთში ისეთი მასშტაბები მიუღია, რომ იდეოლოგიის კონსერვატორულ სფეროზეც მოუხდენია ზეგავლენა, როგორცაა დაკრძალვის წესები. აქედან მოყოლებული კოლხურ სამარხებში, როგორც წესი, მიცვალებულს ატანენ მონეტას, რომელსაც ან პირში ან თავთან უდებენ¹⁵. ბერძნული წეს-ჩვეულებების თანახმად, რომელიც ელინისტურ ხანისათვის უკვე მრავალ ქვეყანაში გავრცელდა¹⁶, ჭირისუფლებს ფული უნდა გადაეხადათ იმ ქვეყანაში სულების გადამყვან მოხუც ქარონისა და ჰერმესისათვის. ამასთან დაკავშირებით საყურადღებო ცნობები აქვს შემონახული ახ.წ. II ს. ბერძენ სატირიკოსს ლუკიანე სამოსატელს ნაწარმოებში „საუბრები მკვდართა სამეფოში“. სულების გადაყვანის საფასურ-საზღაურის გამოყოფისას ქარონსა და ჰერმესს შორის დავაა. ქარონს ეძვირება ნავის ღუზის ფასი – 5 დრაქმა, ნიჩბების დასამაგრებელი ტყავის თასმა მას ორი ობოლი უჯდება, აფრების საკემსი ნემსი – 5 ობოლი, ხოლო ნავის შეკეთებისათვის ორ დრაქმას თხოულობენ. მას სახსარი არა აქვს, რადგან მშვიდობიანობის გამო ცოტა მომხმარებელი – კლიენტი ჰყავს; ჭირისუფლები იშვიათად აკითხავენ და ისიც იძულებულია ყველასათვის „სანუკვარი ფული“ მკაცრად მოითხოვოს. „თქვენ მოვალენი ხართ გადაიხადოთ ობოლი, რადგან სხვანაირად

⁹ Мазар А. Археология библейской земли. Иерусалим 1996, с. 198.

¹⁰ Лордкипანიძე Г. О доионетной форме денежного обращения в Колхиде. Тбилиси 1977, с. 131-134.

¹¹ დუნდუა თ. ატიკური ნახევარი მინა დიოსკურიიდან - ათენის პონტიური თალსოკრატია. თბილისი 2000, გვ. 3.

¹² ინაძე მ. ძველი კოლხეთის საზოგადოება. თბილისი 1994, გვ. 71, 104.

¹³ Дундуа Г., Лордкипანიძე Г., Денжное обращение центральной Колхиды. Тбилиси 1981, сс. 4,7,8

¹⁴ ლორთქიფანიძე დ., ოქრომრავალი კოლხეთი, თბილისი 2006, გვ. 13-32.

¹⁵ ლორთქიფანიძე გ., გერაძე გ. კოლხური თეთრი. თბილისი 2005, გვ. 13.

¹⁶ Сариадини В.И. Афганистан: сокровища безымянных царей. Москва 1983, с. 129.

[დაკრძალვა] შეუძლებელია” - ასე მიმართავს ის ადამიანებს¹⁷.

კოლხი დიდებულების სამარხებში აღმოჩენილი ოქროს ზოდებიც მიცვალებულის თავთანაა დაფიქსირებული, რაც კიდევ ერთხელ ადასტურებს მათ დანიშნულებას, ფუნქციას. ნათქვამის საილუსტრაციოდ, კერძოდ, მმართველი ფენის სიმდიდრის, ეკონომიკური შეძლების, დოვლათის წარმოსაჩენად უპრიანია კიდევ ერთხელ გავიხსენოთ ყველა ის კოლხური მდიდრული სამარხული კომპლექსი, რომლებშიც მცირე ზომის ოქროს ზოდებია დაფიქსირებული.

ჩვენ არქეოლოგიურ პრაქტიკაში, ოქროს პატარა ზოდს, პირველად ვანში (სური) 1961 წელს მივაკვლიეთ ე.წ. დიდებული კოლხი ქალის N6 სამარხში, მიცვალებულის თავთან¹⁸. ნ. ხომტარიამ წინასწარი მონაცემების მიხედვით სამარხული კომპლექსი, რომელშიც ათასზე მეტი მარტო ოქროს ნივთი (დიადემა, ოქროს ფიალა, კირკალი, სამაჯურები, ყელსაბამები, გულსაკიდები, საყურები, ბეჭდები და მრავალი სხვა, მათი საერთო წონა 2 კგ. აღწევდა) აღმოჩნდა, ძვ.წ. V ს. დაათარიდა. მანვე, წინასწარ გამოქვეყნებულ პუბლიკაციებში საჭიროდ ჩათვალა ხაზგასმით აღენიშნა: სამარხში აღმოჩენილი ზოდი კიდევ ერთხელ ადასტურებს აქ ნაპოვნი ნაკეთობების ადგილობრივ წარმომავლობას¹⁹. შემდგომში ამ N6 სამარხში, რომელშიც აღმოჩნდა 21,46-გრამიანი ოქროს ზოდი, ძვ.წ. IV ს. მეორე ნახევრით დათარიდა²⁰. ზოდს ლობიოს მსხვილი მარცვლის მოყვანილობა აქვს, ოვალურგანიკვეთიანი, ბოლოებმომრგვალებული, ზედაპირდამუშავებული, თუმცა, აღინიშნება ბუნებრივი ღრმულების არსებობა, რაც მის თვითნაბად ხასიათზე უნდა მეტყველებდეს. ზოდი ბაჯადლო, მაღალი სინჯის ოქროსათვის დამახასიათებელი მუქი ყვითელი ფერისაა. უახლესი მიკრორენტგენოსკოპიური გამოკვლევების თანახმად ანტიკური ხანის ოქრომჭედლობის ნიმუშების ქიმიური შემადგენლობა მსგავსია ქართულივე თვითნაბადი ოქროსი²¹.

ჩვენ ჯერჯერობით არ შეგვიძლია გავარკვიოთ, ეს კერძო ინიციატივა იყო, თუ სახელმწიფო ინსტიტუტი ამზადებდა ამ ოქროს მცირე ზოდებს. ვიცით მხოლოდ, რომ მათ ეკონომიკური ფუნქცია ჰქონიათ, როგორც იმ დროისათვის პროგრესულ, ფულადი მიმოქცევის, სიმდიდრის დაგროვების საშუალებას.

მეორე ოქროს 5-გრამიანი ზოდი (ცხრილი I) აღმოჩნდა 1969 წ. ვანის N11 მდიდრული სამარხის დასაკრძალავ ინვენტარში, ასევე მიცვალებულის თავთან. ამ დიდებული კოლხი ქალის სამკაულიც მთლიანად ოქროსა და ვერცხლისაა. მასაც თავს უმკობდა ოქროს დიადემა, მისთვის უხვად ჩაუტანებიათ: საყურე და სასაფეთქლე რგოლები, ხუთნაირი ყელსაბამი, მათ შორის უნატიფესი ოქროს კუები, ოქროს ჩიტებიანი საკიდები, ოქროს მძივები, ოქროს სამაჯურები, ოქროს ბეჭდები და სხვ. მიცვალებულს ეფარა სუდარა ოქროს კილიტებითა და ოქროსავე ორნამენტირებული ფირფიტებით გაწყობილი. მათ შორის არის ოქროს არწივის გამოსახულებიანი თხელი ბალთები, რომელთაც ჰერალდიკური ფუნქცია აქვთ²². ყურადღებას იპყრობს ბერძნული, ატიკური წარმოების ვერცხლის ძვირფასი სუფრის ჭურჭელი, ბრინჯაოს მაღალმხატვრული პატერა, ენოხოია, ვერცხლის კილიკები, ვერცხლის არიბალოსი და სარწყაული, ვერცხლის ფართოყელიანი სასმისი, ვერცხლის კოვზი, ატიკური შავლაქიანი კილიკი და მრავალი. სხვ. სამარხი ძვ.წ. V ს. შუა ხანებით თარიღდება. ამ სამარხში დაფიქსირებული ოქროს მცირე ზოდი – 5 გრ. იწონიდა. ოქროს მსხვილი ღერო ოდნავ მორკალულია, გვერდებზე ორ-ორი წიბო აქვს, შესაძლოა ჯერადობის მაჩვენებელი. განიკვეთში ოვალურია, სიგრძე – 1,55 სმ., დიამეტრი – 0,6 სმ. დიდებულ კოლხ ქალთან ერთად დაუკრძალავთ

¹⁷ Лукиан из Самосаты, Избранное. Москва 1962, с. 149.

¹⁸ ვანი I, არქეოლოგიური გათხრები 1947-1960 წწ. ხომტარია ნ., ფუთურიძე რ., ჭყონია ა. ვანის ნაქალაქარის ჩ.ა. ნაწილში 1961-1963 წწ. ჩატარებული არქეოლოგიური თხრის შედეგები. თბილისი 1972, გვ. 116, სურ. 54.

¹⁹ Хоштария Н.В., Археологические раскопки в Вани (Предварительное сообщение) Кавказско-Ближневосточный сборник, II. Тбилиси 1962, с. 69.

²⁰ ჭყონია ა. ოქროს სამკაულები ვანის ნაქალაქარიდან, ვანი VI. თბილისი 1981.

²¹ Попорядзе Н.Г., Гачечиладзе Х.Ш. Особенности состава самородного золота и изделия из него, найденных при археологических раскопках, труды ГИН АН Грузии, Нов. сер. Вып. 119. Тбилиси 2004, сс. 566, 568.

²² ვანი I. გვ. 113-239.

ცხენი და სამი მხევალი.

მესამე ზოდი აღმოჩნდა 1980 წელს, ვანში N16, მეომრის შედარებით ნაკლებად მდიდრულ, მაგრამ იარაღიან სამარხში, აქაც საკმაო რაოდენობით არის წარმოდგენილი ოქროსა და ვერცხლის სამკაულები: საყურეები, ხატისუღლები, სამაჯურები, ბეჭდები, ბალთები, მძივები, ფირფიტები და სხვ.²³, სამარხი ძვ.წ. IV-III სს. თარიღდება. ოქროს ზოდის გარდა, რომელიც 5 გრ. იწონიდა, სამარხში აღმოჩნდა ქისაში ჩადებული 80 კოლხური ჩვეულებრივი ტრიობოლი თეთრი, რომლის საშუალო წონა დაახლოებით 160 გრამია, რაც ატიკური ვერცხლის სამონეტო სისტემით 40 დრაქმას შეადგენს. ოქროსა და ვერცხლის შესაბამისობა (რაცო/თანაფარდობა) ამ დროისათვის შეადგენდა 10:1. აქედან გამომდინარე, ჩვენი ხუთგრამიანი ზოდი უტოლდებოდა 160 გრ. ვერცხლის ეკვივალენტს²⁴. რა საწონ სისტემაზეა დაფუძნებული ვანის N11 სამარხის ოქროს ზოდის წონა ჯერჯერობით უცნობია და დამატებით შეჯერებებს მოითხოვს, რაზედაც ქვემოთ გვექნება საუბარი. ზოდს პირამიდისებრი მოყვანილობა აქვს, ზედაპირი უსწორმასწოროა²⁵.

მეოთხე ზოდიც ვანის ნაქალაქარზეა ნაპოვნი. ის აღმოჩნდა 2004 წელს რიგით 24-ე სამარხში. მისი წონა 5.5 გრამია, რაც ოქროს საწონი სპარსული სისტემის მიხედვით ნახევარ სტატერს უნდა უდრიდეს, წარმოადგენს 2.5 სმ. სიგრძისა და 1.4 სმ. დიამეტრის მქონე, უმაღლესი სინჯის სხმულს. მდიდრული სამარხეული კომპლექსი მაღალი რანგის კოლხ დიდებულს, შუბოსანს, ეკუთვნის. იგი ძვ.წ. IV ს. მესამე მეოთხედით არის დათარიღებული. ამაზე მიანიშნებს ძირითად მიცვალებულის თავთან აღმოჩენილი ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში, ბოსფორის სამეფოს დედაქალაქ პანტიკაპეონში (დღ. ქერჩი) მოჭრილი ვერცხლის მონეტა, ობოლი (კაჭარავა, კვირკველიას განსაზღვრით, რომელსაც ჩვენც ვიზიარებთ) ეს არის ძვ.წ. 340-330 წწ. მოჭრილი მონეტის ტიპი (v. სატირის თავი, Rv. ლომის პროტომა), რომელიც სავაჭრო გარიგებების მეშვეობით სულ მალე მოხვედრილა კოლხეთში. ბოსფორის სამეფოსთან მჭიდრო ეკონომიკური კავშირების მაჩვენებელია ასევე ძვ.წ. IV ს. მეორე ნახევრის ოქროს სტატერების აღმოჩენის ფაქტი სვანეთში²⁶. ზოდსა და პანტიკაპეონის ვერცხლის ფულს “ქარონის ობოლის” რიტუალური, საწესო დანიშნულება ჰქონდათ. ამით ირკვევა, რომ ფულადი ურთიერთობანი, სამონეტო მიმოქცევა ანტიკური ხანის კოლხეთში საკმაოდ განვითარებული ყოფილა. ამასთანავე, მმართველ ზედა ფენებში ძვირფასი ლითონების, ოქრო-ვერცხლის ნაწარმი სიმდიდრის დაგროვების ნაცად, მიღებულ საშუალებას წარმოადგენდა. ეს კარგად ჩანს აღნიშნული სამარხის მაგალითზე.

ვანის N24 სამარხში დაკრძალულის წოდებრივი სტატუსის, მისი მნიშვნელოვანი სოციალური პოზიციის მაჩვენებელია არა მარტო მასთან ერთად სპეციალურად მოკვდინებული და დაკრძალული ოთხი მონა-მსახური, არამედ 2 ოქროს, 5 ვერცხლის და 1 რკინის ბეჭედ-საბეჭდავი. ისინი ადასტურებენ, რომ მფლობელს უფლება ჰქონდა ამ ბეჭდების მეშვეობით ოფიციალურად დაედასტურებინა თავისი ნება, ამა თუ იმ იურიდიულ დოკუმენტზე, დაეღუქა განძთსაცავი თუ სხვა სახის საკუთრება. ისინი ძალაუფლების სიმბოლოს წარმოადგენდნენ, ისევე როგორც ქალკედონის ასურულ-ნეობაბილონური ტიპის ცილინდრული საბეჭდავი ნახევარმთვარისა და გრძელფეროიანი ყაყაჩოს გამოსახულებით. როგორც გაარკვიეს დ. კაჭარავამ და გ. კვირკველიამ ეს საბეჭდავი გვიანაქემენიდური ხანისაა.

არ არის გამორიცხული, რომ ეს დიდი პატივით დაკრძალული პიროვნება გარკვეულწილად ქურუმის ფუნქციასაც ითავსებდა. მის ძვირფას სამკაულებს შორისაა ნახევარმთვარის საკიდი აჭურული ბალთა ლომებისა და ირმების გამოსახულებით. მარჯვენა ხელის არეში აღმოჩენილი ფარაკიანი ბეჭდების გამოსახულებები: ხარის თავი, ფრინველები, ლომები - ღმერთების დიდი

²³ კაჭარავა დ., მჟავანაძე ზ. ნაქალაქარის ზედა ტერასაზე 1980 წ. ჩატარებული მუშაობის ანგარიში, ვანი VIII. თბილისი 1986, გვ. 15-25.

²⁴ Грамм М. История цивилизации в зеркале мер, единиц и денег. Челябинск 2004, с. 43.

²⁵ ვანი VIII, არქეოლოგიური გათხრები, 1986, გვ. 27, სურ. 11, 2.

²⁶ ლორთქიფანიძე გ., კვიციანი ზ., გერაძე გ. სვანეთი ანტიკური ხანის საქართველოს ზარაფხანა. თბილისი 2008, გვ. 55, სურ. 5-6.

დედის, ნაყოფიერების ღვთაების სიმბოლოები უნდა იყოს. როგორც აღნიშნა ინგლისელმა მკვლევარმა მაიკლ ვიკერსმა: ვანის ნაქალაქარის N24 სამარხის ვერცხლის ბეჭდის წრეში ჩასმული ხარის თავის გამოსახულება იმეორებს კოლხური თეთრის რევერსის პირს, ხოლო „გრძელფეხება ფრინველი“ ასევე მსგავსია ფიჭვნარში აღმოჩენილი კოლხური თეთრების უკნინეს ერთეულზე (ჰემიტეტრატემორიონი) ამოტვიფრული ფრინველისა. ასეთივე ფრინველია გამოსახული მილეტში ძვ.წ. 420-390 წწ. მოჭრილ ვერცხლის მცირე ნომინალებზეც, რომლის წონა 0.17 გრ. და 0.30 გრ. შორის მერყეობს. გვხვდება 0.13 გრ. ტრიჰემიტრატემორიონები, რომელთა დიამეტრი 5 მმ-ია. მილეტურ მონეტებზე ამ ფრინველის სახეობა განსაზღვრულია როგორც სავათი - otis tarda, რუსული - დროფა. ორნიტოლოგიურ ცნობარებში ის ხასიათდება როგორც ბატზე მოზრდილი „გრძელფეხა ფრინველი“, როგორც ჩანს ბეჭდებზე ამოტვიფრული ლომების, ხარისთავის, ფრინველების გამოსახულებები, რომლებიც გვხვდება ასევე კოლხურ თეთრებზე, დაკავშირებულია კოლხურ ნაყოფიერების უზენაესი ღვთაების, ღმერთების დიდი დედის კულტთან. სწორედ ამაზე მიგვანიშნებს 24-ე სამარხის ჭვირული ნატიფი სასარტყლე ბალთა ბროწეულებით შემკული, ლომების, ფრინველების, ირმების გამოსახულებებით. მდიდრულ კოლხურ სამარხებში ხშირია მონეტებთან ერთად ოქროს ფირფიტებისაგან დამზადებული ფრინველების, მათ შორის იხვების გამოსახულებები. როგორც ჩანს, კოლხურ მითოლოგიაში, ქვეყნის რწმენა-წარმოდგენებში მათ გარკვეული საკრალური დანიშნულება ჰქონდათ, ისევე როგორც კოლხურ თეთრებზე და საბეჭდავებზე გამოსახულ სავათებს. ისინი ნაყოფიერების, ქთონური ღმერთების ატრიბუტებია; იმქვეყნიური მიწისქვეშეთის სიმბოლო, ამიტომ მათ სუდარაზე ამაგრებდნენ. მითოლოგიური გადმოცემებით იხვი ძილისა და სიკვდილის, ცისა და მიწის დამაკავშირებელ ფრინველად ითვლება, მისი სისხლი ჯადოქრობაში, წამლების დასამზადებლად გამოიყენებოდა.

მეხუთე ზოდი ნაპოვნია 1986 წელს საჩხერესთან, სოფელ საირხეს (პტოლემეაიოსის სარეკე), საბადურისგორაზე გამოვლენილ დიდებული კოლხი ქალბატონის მდიდრულ N10 სამარხში. უამრავი ოქროსა და ვერცხლის ნატიფ ნივთებთან ერთად კოლხური ტრიობოლებიც იქნა აღმოჩენილი²⁷.

მეექვსე ზოდი, წონით 8,1 გრ. ნაპოვნი იქნა საირხეს მდიდრულ N13 სამარხში, 1988 წელს²⁸. საყურადღებოა, რომ ძვ.წ. V-IV სს საირხეული ოქროს მცირე ზოდები შედარებით კარგად ჯდება ანტიკურ სამყაროში იმ დროს გავრცელებულ ოქროზე დაფუძნებული სამონეტო სისტემის ჯერადობაში, რომლის საფუძველს ლიდიური ე.წ. კრეზოიდი სტატერი შეადგენდა. თავად ანტიკური სტატერის წონა დროისა და ადგილის შესაბამისად ცვლილებას განიცდიდა, ისევე როგორც რაციო. ჩვეულებრივ ერთ ოქროს სტატერში იძლეოდნენ 20 დრაქმას²⁹. ამ დროისათვის მთელ მცირე აზიაში, მათ შორის ხმელთაშუაზღვისპირეთის იონურ სანაპიროზე დიდი რაოდენობით მიმოიქცეოდა ოქროს სტატერები - კრეზოიდები წონით 8,1 გრ., არსებობდა ოქროს ნახევარსტატერებიც, რომლებიც 5,4, გრ. იწონიდნენ. მას შეიძლება გავუტოლოთ ვანის N24 სამარხის 5,46 გრ. ოქროს ზოდი! ოქროს ე.წ. „დარიკები“ იწონიდნენ 8,4, გრ. და წარმოდგენდნენ სპარსულ მინის წონიდან – 504 გრ. გამომდინარე მის 1/16 ნაწილს. ის ეფარებოდა 20 ვერცხლის სიკლს. ერთი სიკლი კი 5,6 გრ. იწონიდა. ისინი შეადგენდნენ სპარსული ფულადი მიმოქცევის საფუძველს, რომლის ეკონომიკური გავლენის სფეროში, როგორც ჩანს, კოლხეთიც შედიოდა. ალექსანდრე მაკედონელის (336-323 წწ.) ეპოქიდან გაბატონებულ მდგომარეობას იკავებს ატიკურ-ევბურის სამონეტო სისტემა, რომელმაც პირწმინდად გამოდევნა სპარსული. რაციომ შეადგინა 10:1, ოქროს 1 სტატერი წონით 8,5 უდრიდა ვერცხლის 20 დრაქმას ანუ ხუთ ტეტრადრაქმას. სპარსული სტატერი ე.წ. „დარიკი“ იწონიდა 10,4 გრ. გამოთქმულია ვარაუდი – თუ ადრე დასავლეთ საქართველოში ფული მილეტური, ეგინური და სპარსული საწონი სისტემის შესაბამისად იჭრებოდა, შემდეგ „ატიკური სტანდარტი გაბატონდა“³⁰. ვანის N16 სამარხის ზოდის წონა 24,07 გრ. ლიდიურ საწონ სისტემას უფრო მიესადაგება, ვიდრე

²⁷ ნადირაძე ჯ., საირხე საქართველოს უძველესი ქალაქი. თბილისი 1990, გვ. 22-97.

²⁸ მახარაძე გ., წერეთელი მ. „საირხე-საბადურის გორის“ სამაროვანი, კატალოგი. თბილისი 2006.

²⁹ Зварич В.В. Нумизматический словарь. Ленинград 1975, s.v. статеp.

³⁰ ლუნდუა თ., 2000, გვ. 6.

სპარსულს და ატიკურს და სამ სტატერს უტოლდებოდა. უფრო რთულია ვანური N6 სამარხის ზოდის წონის ერთეულის დადგენა, რომელიც არ თავსდება ატიკურ სტანდარტებში. ჩვენი აზრით, ის უფრო სპარსული სამონეტო სისტემისკენ იხრება და 2,5 სტატერს უტოლდება. როგორც აღვნიშნეთ, ყველა კონკრეტულ შემთხვევაში ხდებოდა ოქროს ზოდების აწონა და, შესაბამისად, მისი ფასის დადგენა საბაზრო კონიუქტურიდან გამომდინარე. ცხადია, 5,5-გრამიანი ზოდი ანუ ნახევარსტატერი უფრო ძვირი იქნებოდა 5-გრამიან და 4,6-გრამიან ზოდზე. შესაბამისია მისი რაციო ანუ ვერცხლთან, ვერცხლის დრაქმასთან შეფარდება.

ცხადია, არა გვაქვს პრეტენზია კოლხური ოქროს ზოდების საწონი სისტემის საბოლოო დადგენისა, რაც შესაძლებელი გახდება სამეცნიერო მიმოქცევაში მხოლოდ ახალი მასალების შემოტანის შემდეგ. დადგენილად შეიძლება ჩაითვალოს ჩვენში „ზოდური მიმოქცევის“ ფაქტი. ძვ.წ. V-III სს. ოქროს ზოდები კოლხეთში ძირითადად საგარეო ვაჭრობაში, დიდი სავაჭრო გარიგებებისათვის გამოიყენებოდა. ამავე დროს, ოქროს ზოდები კოლხურ მმართველ ფენაში სიმდიდრის დაგროვების ნაცად საშუალებას, საყოველთაო ფულად საქონელს წარმოადგენდა.

ოქროს ზოდების მოჭრის ტრადიცია XVIII ს. ქართლ-კახეთის სამეფო კარზეც არსებულა. თეიმურაზ ბატონიონი 1840 წლით დათარიღებულ ბარათში ასეთ საინტერესო ცნობას იძლევა: „რაც ოქრო საქართველოს მადნებიდან შემოდიოდა იმას ჩვენი მეფეები არ აჭრევინებდნენ“ (იგულისხმება მონეტების მოჭრა. ავტ.) მისი თქმით ოქროს მადნის „უფროსნაწილს კი ჰყიდნენ“, რადგან ეს ზოდები მაღალი ხარისხით გამოირჩეოდნენ³¹.

ეტილონური დანიშნულების ნატურალური ოქროს სხმულების, ზოდების საფლავში ჩატანების დრო არაა აუცილებელი ემთხვეოდეს მათი დამზადების თარიღს. ძვ.წ. V-III სს. სავაჭრო გარიგებები ძირითადად მაინც ფულის განვითარებული ფორმის – მონეტის მეშვეობით ხდებოდა, მისი წონა, სინჯი და ღირებულება გამომშვები სახელმწიფოს მიერ გარანტირებულია. შესაბამისად, მას მოცულობით კი არ იღებენ, არამედ თვლით. ეს ადვილებდა აღებმიცემობის პროცესს, ვაჭრების საქმიანობას. სამონეტო მიმოქცევის მაღალ განვითარებაზე მეტყველებენ ისტორიული საქართველოს მიწა-წყალზე მრავლად აღმოჩენილი და აქვე მოჭრილი ვერცხლის საფასავები ე.წ. „კოლხური თეთრები“ იგივე „კოლხიდეკები.“

ცხრილი I

კოლხური ოქროს ზოდები (ძვ.წ. V-III სს.)

№	საველე და საინვენტარო ნომერი	აღმოჩენის ადგილი და დრო	მეტროლოგიური მონაცემები	დათარიღება*	საწონი სისტემა	შენიშვნა
1	ს - 86/458	საირხე (სარეკე) სამარხი N10, 1986 წ.	4,6 გრ., 1,3 სმ X 0,6 სმ.	ძვ.წ. IV ს.	ნახევარი სტატერი ატიკური საწონი სისტემით (დრაქმა)	ინახება შ. ამირანაშვილის სახ. საქართველოს ხელოვნების მუზეუმში

³¹ კაკაბაძე ს. თეიმურაზ ბატონიშვილის წერილი ქართული საფასის შესახებ, „საისტორიო მოამბე“, I. თბილისი 1925, გვ. 31-35.

2	ს-88/548	საირხე (სარეკე) სამარხი N13, 1988 წ.	8,1 გრ., სიგრძე 1,7 სმ.	ძვ.წ. IV ს.	კრეზოიდი ლიდიური (დიდრაქმა) იცვლებოდა 20 დრაქმაზე ვერცხლით	—
3	3-69/408 10-975:70	ვანი (სური-სურიუმი) 1969 წ. სამარხი N11.	5 გრ., სიგრძე 1,55 სმ., სიგანე 0,6 სმ.	ძვ.წ. V ს.	სპარსული ე.წ. დარიკის ნახევარი = ½ სტატერს (სიკლი?)	ინახება ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახ. მუზეუმში
4	07:1-04 1405	ვანი, სამარხი N24, 2002 წ.	5,463 გრ., ანუ 5,5; სიგრძე 2,5 სმ., დ. 1,4 სმ.	ძვ.წ. IV ს.	ნახევარი სტატერი კრეზოიდის ½	—
5	3-61/662 11-974; 38	ვანი, სამარხი N6, 1961 წ.	21,46 გრ.	ძვ.წ. IV ს. მეორე ნახ.	სპარსული 2,5 დარიკი, 2,5 სტატერი	—
6	49-981:25 07:1/954	ვანი, სამარხი N16.	24,7 გრ.	ძვ.წ. IV-III სს.	სამი ლიდიური (კრეზოიდი) სტატერი	—

ბიბლიოგრაფია:

1. დუნდუა თ. ატიკური ნახევარი მინა დიოსკურიიდან - ათენის პონტიური თალსოკრატია. თბილისი 2000
2. ვანი I, არქეოლოგიური გათხრები 1947-1960 წწ. ხომტარია ნ., ფუთურიძე რ., ჭყონია ა. ვანის ნაქალაქარის ჩ.ა. ნაწილში 1961-1963 წწ. ჩატარებული არქეოლოგიური თხრის შედეგები, თბილისი 1972.
3. ვანი VI, ჭყონია ა. ოქროს სამკაულები ვანის ნაქალაქარიდან. თბილისი 1981.
4. ვანი VIII, არქეოლოგიური გათხრები, 1986.
5. ინაძე მ. სავაჭრო ურთიერთობათა ისტორიიდან ძველ კოლხეთში, კავკასიურ-ახლო აღმოსავლური კრებული, II. თბილისი 1962.
6. ინაძე მ. ძველი კოლხეთის საზოგადოება. თბილისი 1994.
7. კაკაბაძე ს. თეიმურაზ ბატონიშვილის წერილი ქართული საფასის შესახებ, „საისტორიო მოამბე“, I. თბილისი 1925.
8. ლორთქიფანიძე დ., ოქრომრავალი კოლხეთი. თბილისი 2006.
9. ლორთქიფანიძე გ., კვიციანი ზ., გერაძე გ. სვანეთი ანტიკური ხანის საქართველოს ზარაფხანა. თბილისი 2008.
10. ლორთქიფანიძე გ., გერაძე გ. კოლხური თეთრი. თბილისი 2005.

11. მახარაძე გ., წერეთელი მ. „საირხე-საბადურის გორის“ სამაროვანი, კატალოგი. თბილისი 2006.
12. ნადირაძე ჯ. საირხე საქართველოს უძველესი ქალაქი. თბილისი 1990.
13. Einzig P. Primitive money in its ethnological and economic aspects. Oxford 1966.
14. Richter G. Greek Art. London 1960.
15. Грамм М. История цивилизации в зеркале мер, единиц и денег. Челябинск 2004.
16. Долан Э., Кэмпбелл К., Кэмпбелл Р. Деньги, банковое дело и денежно-кредитная политика, Москва-Санкт-Петербург 1993.
17. Дундуа Г., Лордкипანიძე Г., Денжное обращение центральной Колхиды. Тбилиси 1981.
18. Зварич В.В. Нумизматический словарь. Ленинград 1975.
19. Зограф А.Н. Античные монеты. Москва-Ленинград 1951.
20. Иессен А.А., Пассек Т.С. Золото Кавказа. Москва-Ленинград 1935.
21. Иोजеф Р. История денег. Будапешт 1968.
22. Казаманова А.Н. Введение в античную нумизматику. Москва 1969.
23. Липс Ю. Происхождение вещей. Смоленск 2003.
24. Лордкипანიძე Г. О доионетной форме денежного обращения в Колхиде. Тбилиси 1977.
25. Лукиан из Самосаты, Избранное. Москва 1962.
26. Мазар А. Археология библейской земли. Иерусалим 1996.
27. Максимов М.Н. Очерк о золоте. Москва 1988.
28. Попорадзе Н.Г., Гачечиладзе Х.Ш. Особенности состава самородного золота и изделия из него, найденных при археологических раскопках, труды ГИН АН Грузии, Нов. сер. Вып. 119. Тбилиси 2004.
29. В.И. Афганистан: сокровища безымянных царей. Москва 1983.
30. Хоштария Н.В. Археологические раскопки в Вани (Предварительное сообщение) Кавказско-Ближневосточный сборник, II. Тбилиси 1962.